

ILG'OR PEDAGOG

RESPUBLIKA ILMIY JURNALI

- EXACT
- NATURAL
- MEDICAL
- TECHNICAL
- ECONOMICS
- PHILOLOGICAL
- PEDAGOGICAL
- MILITARY
- SOCIAL SCIENCES
AND HUMANITIES

2024

Google Scholar

zenodo

Andijan, Uzbekistan

+998945668868

<https://innoworld.net>

VOZEH "SAVONEH UL-MASOLIK" ASARINING MA'RIFATPARVARLIK AHAMIYATI

Yunuszoda Zulfiya Yunusovna
f.f.n., dotsent. Samarqand davlat universiteti
email: yunuszodaz@mail.ru
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-7638-522X>

Annotatsiya. Maqola XIX asrning ikkinchi yarmida Buxoro adabiy muhitida yashab ijod etgan maʼrifatparvarlik adabiyotining namoyandasi Qoriy Rahmatulloh Vozeh "Savoneh ul-masolik fy farosix ul-mamolik" (Yo'llar voqeasi va mamlakatlar masohati) sayohatnomasi tadqiqotiga bag'ishlangan bo'lib, unda asarning janriy xususiyatlari, g'oyaviy mazmuni, muallifning taraqqiyparvarlik qarashlari, siyosiy fikrlari va realistik tasvir usuli tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: sayohatnoma, janr, g'oyaviy mazmun, maʼrifatparvarlik qarashlar, siyosiy fikrlar, realistik tasvir usuli.

PROSVETITELSKOYE ZNACHENIYE «SAVONEX UL-MASOLIKA» VOZEXA

Annotatsiya. "Savonex ul-masolik fy farosix ul-mamolik" ("Dorojnie rasskazi i ploshadi stran") predstavatelya prosvetitel'skoy literaturi, posvyativshego sebya literaturnoy deyatel'nosti vo vtoroy polovine XIX veka v Buxare, takje analiziruyutsya osobennosti janra, ideynoe sodержanie, prosvetitel'skie vzglyadi avtora, politicheskie idei i realisticheskie metodi opisaniy.

Klyuchevie slova: xojdenie, janr, ideynoe sodержanie, prosvetitel'skie vzglyadi avtora, politicheskie idei, realisticheskie metodi opisaniy.

THE ENLIGHTENMENT SIGNIFICANCE OF THE WORK OF VOZEH "SAVONEH UL-MASOLIK"

Abstract. The article deals with the research work of Kori Rakhmatulloh Vozeh "Savoneh ul-masolik fi farosih ul- mamolik" ("Travel stories and the areas of the countries") of the literary representative enlightener who lived and worked in the field of literature in the second half of the XIX century in Bukhara. It contains the analysis of the novel's genre peculiarities, a conceptual content, author's progressive views, political thoughts and real- istic descriptive methods.

Key words: travel notes, genre, a conceptual content, enlightenment views of the author, political ideas, realistic descriptive methods.

KIRISH

Qoriy Rahmatulloh binni Oshur Muhammad Vozeh XIX asr adabiyotining namoyandalaridan biri bo'lib 1818-1894 yillarda Buxoro adabiy muhitida yashab ijod etgan. O'z tazkirasida bergan ma'lumotiga ko'ra, u dastlab qoriylar maktabi, keyinchalik madrasada tahsil olib, davrning ma'rifatli va ziyoli kishilaridan biriga aylangan [1,226]. Uning keyingi davrdagi hayoti amir saroyi bilan bog'liq bo'lgan.

Vozeh uch til (o'zbek, fors, arab)da qalam tebratgan mahoratli shoir, tanikli yozuvchi va tazkiranavis olim hisoblanib, tazkiralari uning 11 ta asari haqida ma'lumot beradi. Ammo bizgacha "Tuhfat ul-ahbob fi tazkirat ul-ashob" nomli tazkirasini, "Savoneh ul-masolik fy farosix ul-mamolik" degan safarnomasi, "Aqoid un-niso", "Koni lazzat va xoni ne'mat" asarlari va she'rlaridan ayrim parchalar etib kelgan. Bundan tashqari, Vozehning "Shaqoyiq ud- daqoyiq" ("Har xil ismlar va ularning arboblari to'g'risida"), "Arois ul-abkor va navodir ul-afkor" ("Turfa nasriy va nazmiy hikoyalar"), "Tuhfai amoyan" ("Tibbiyot ilmi haqida risola"), "Usturlob ahvoli haqida" (Hotam Shayx Bahoiy risolasining o'zbek tilidagi tarjimasi) kabi asarlari ham mavjud bo'lib, ular hozirgacha topilmagan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI ^[1] _[SEP]

Vozeh ijodida "Savoneh ul-masolik fy farosix ul-mamolik" yo bu asarning ikkinchi nomi "G'aroyib al-xabar fi ajoyib ul-safar" (Yo'llar voqeasi va mamlakatlar masohati) safarnomasi alohida o'rin tutadi.

Uning qulyozmasi O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Aburayhon Beruniy nomidagi sharqshunoslik institutida 810 raqami ostida saqlanmoqda. Bu sayohatnoma ma'rifatparvarlik g'oyalarini targ'ib etuvchi asar bo'lib, u orqali Vozeh ma'rifatparvar adib sifatida e'tirof etiladi [5, 126]. Qori Rahmatulloh Vozeh ma'rifatparvarlik davri adabiyotida Ahmad Donishdan so'ng safarnoma janrida asar ijod etgan ikkinchi adibdir. Uning safarnomasi "Savoneh ul-masolik va farosix ul-mamolik" (1887) nomi bilan shuhrat qozongan.

Bu asar va uning muallifi haqida T.Ne'matzodaning nomzodlik dissertatsiyasi [4;5] hamda R.Hodizodaning tadqiqotlari mavjud [6], ikkala tadqiqotchi ham Vozehni yorqin ma'rifatparvar adib, uning "Savoneh ul-masolik" asarini ma'rifatparvarlik adabiyoti namunasi sifatida tavsif va tahlil etadi, biroq ikkala olim ham asarning janriy xususiyatlari xususida ma'lumot bermaydi. Oxirgi yillarda ushbu asar haqida ba'zi tadqiqotlar mushohida qilinsa ham [3] ularda asarning mazmuni hamda nusxalari tahlil qilinadi.

NATIJALAR

Agar Ahmad Donish o'z safarnomalarini yaratishda fors – tojik mumtoz adabiyotining mazkur qadimiy janrini mazmun va g'oya, ma'rifatparvarlikning yangi sifat va mohiyati asosida yangilagan, uni taraqqiyparvarlik maqsad-muddaosining ifoda vositasiga aylantirgan bo'lsa, Vozeh o'z asari bilan yangi

adabiyotda bu janr an'anasi mavqeyini yuksaltirdi [7,112]. Shubhasiz, Voze Ahmad Donishning ma'rifatparvar aqidalaridan xabardor edi, o'z safarnomasini undan ta'sirlangan, izdoshlik qilgan holda yaratdi.

Bu davrda Ahmad Donish ijodida yuzaga kelgan yangi ma'rifatparvarlik safarnomasi Voze ijodida an'anaviy safarnoma bilan uyg'unlashgan holda yuz ko'rsatdi [8,56]. Voze an'anaviy safarnomaning shakliy doirasida, haj safari taassurotlarini qalamga olib, buning zaminida musulmon Sharq davlatlari hayotidagi oddiy, muqarrar hamda g'aroyib narsalar qatorida yangi hayot nishonalari, madaniy va ilmiy-texnikaviy yangiliklarni ham ilg'adi, tasvir etdi. Ibratomo'z narsalar va zamonaviy ilm- texnikaning qudratiga asarda unchalik ko'p ma'lumotlar berilmagan. Sharq mamlakatlaridan boshlangan bu sayohatida yozuvchi yangiliklar hamda ularning ahamiyatini asosan Sharq G'arb mamlakatlari bilan tutashgan joylarda kengroq tasvirlaydi. Muallif ilm texnikaning yangicha qudratini dastlab Yangi Marv, keyinchalik Istanbul, Yunon, Iskandariya, Tehronda kuzatganini qayd etadi. Asarda oddiy narsa-hodisalar bilan bir qatorda, Yangi Sharq mamlakatlaridagi yangicha turmush tarzi, ilmiy yuksalishni keng tasvirlaydi. Aynan shu hol uning safarnomasiga zamonaviy ruh baxsh etib, Ahmad Donish va boshqa ma'rifatparvar yozuvchilarning safarnomalariga yaqinlashtirdi.

Vozeining ma'rifatparvar g'oyalarini bayon etish usuli Ahmad Donish va boshqa ma'rifatparvar adiblar safarnomalaridagi uslubdan farq qiladi. Bu uslub safar mushohadalarining xolis va betaraf bayonidan, yurt va xalqlar hayot tarzining ob'ektiv tasviri, mushohada etilgan narsa va hodisalar mohiyatini o'z tilida bayon etish, fakt va raqamlar keltirishdan iborat. Ahmad Donish asarida bo'lganidek muallifning narsa va hodisalariga sub'ektiv munosabati, ularning muayyan mafkura nuqtai nazaridan sharh va izohi, fakt va hodisalarning tahlil va tadqiqi Voze safarnomasiga xos emas. Voze ko'rgan va qalamga olgan narsa-hodisalariga nisbatan, xoh ular ilg'or va yangi bo'lsin, xoh eski va qoloq bo'lsin, ijobiy yoxud salbiy nuqtai nazarini oshkora izhor etmaydi, ularga baho bermaydi. Uning tasvir uslubi o'zi ko'rgan shahar va qishloqlardagi xalq hayoti haqiqatini xolis qalamga olishdan iborat. Bu borada yozuvchi asar muqaddimasida nozik ishora bilan safar davomida ko'rgan har bir shahar va qishloq, ulardagi ajoyib va g'aroyib hodisalarni "mazhabiy takalluf va tasanno'ъ hamda milliy taassub va tasalluflardan qat'iy nazar" [2, 4] faqat ularning voqeyiy haqiqati e'tiboridan qalamga olishni istaganligini ta'kidlaydi.

MUHOKAMA

Bu asarda odatda ma'rifatparvarlik safarnomalarida mavjud bo'ladigan his-hayajon, hayrat va taajjub hamda publitsistik uslubga xos dardu iztirob ko'zga tashlanmaydi. Voze asarida muallifning ob'ektiv ma'rifatparvarlik munosabati ba'zi shaharlarda ko'rgan bir qator ilg'or va namunaviy narsa-hodisalarda o'z ifodasini topgan.

Bu asardagi betaraflik va safar hujjatlarining ob'ektivligi jumladan Nosir Xusrav safarnomasini yodga soladi. Biroq uning safarnomasi bir tomondan oldingi davr safarnomalari anʼanasining davomi bo'lsa, ikkinchi tomondan, zamon talablariga mos holda ilg'or ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan sug'orilgan. Shunga ko'ra aytish mumkinki, Vozeh safarnomasida ham ma'rifatparvarlik davrining boshqa safarnomalari kabi mazkur janrning yangilanishi amalga oshgan. Biroq bu yangilanish, guvoh bo'lganimizdek, janr an'anasi zimnida va unga bog'liq bo'lgan holda bo'y ko'rsatdi.

Vozeh o'z safarnomasida voqego'y (realist) yozuvchi sifatida ish tutgan. Uning voqe'go'yligi narsa va hodisalarni aynan, o'zgarishsiz hujjatli tarzda qalamga olishda ko'rinadi. Ularning tahlil va mohiyatini aniqlashni muallif o'z burchi deb bilmaydi. Uning asari bayon xususiyatiga ega bo'lib, faqat ma'lumot berish, hujjat keltirish, voqebayonlikka asoslanadi. Tasvirlanayotgan voqea-hodisalar tahlilini esa muallif o'quvchi ixtiyoriga topshiradi. Vozeh safarnomasida tasvir ob'ekti bo'lgan shahar va qishloqlar hayotini o'z vatanidagi voqelik bilan qiyos etmasada, vatandosh o'quvchilariga bunday qiyoslash uchun imkon yaratadi. Bu ijodiy printsip sayohatnoma janrining asosiy xususiyatlaridan biridir. Shuni ham ta'kidlash joizki, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida milliy adabiyotlarda realizmning ilk kurtaklari ma'rifatparvar adabiyoti vakillari ijodi asosida yuzaga keldi. Vozeh ham o'z sayohatnomasi orqali realist yozuvchi sifatida namoyon bo'ladi. U narsa – hodisalarni hayotda qanday bo'lsa, shundayligicha tasvirlaydi. Ularning tahlili va tadqiqini o'quvchilar hukmiga havola qiladi. U har xil hikoyat va naqllar orqali, xususan, musulmon Sharq mamlakatlarida kuzatgan ilmiy texnikaviy taraqqiyotni xolisona taʼriflaydi. Yozuvchi bu bilan o'z vatandoshlariga “dunyoning taraqqiyot pallasiga kirganligini, ular esa undan yiroqda qolganligini, ularning hayot tajribalaridan ibrat olmoqlik”ni o'qtirmoqchi bo'ladi. U o'z vatandoshlari ongiga iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va madaniy yuksalishlar natijalarini singdirishga harakat qiladi. Aslida asarning yaratilishiga ham ayni shu maqsad asos bo'lgan.

Vozeh safarnomasi ma'rifiy xarakterga ega bo'lib, bu narsa uning janr xususiyatlariga muvofiq tushgan. U ma'rifatparvar adib sifatida moddiy va maʼnaviy rivojlanishni faqatgini zamonaviy bilimlarni egallash orqali qo'lga kiritish mumkinligini ta'kidlaydi. Muallifning bu fikrlari o'sha davrdagi Buxoro madrasalarida o'qitiladigan sxolastik taʼlim printsiplariga mutlaqo qarama – qarshi edi. U dunyoviy ilmlarning rivojlanishi hamda kashfiyotlarning vujudga kelishini davlat ishlarining bir qismi, deb biladi, ularni barchasi davlat va xalq manfaatlariga xizmat qilishini ta'kidlaydi.

Vozeh safarnomasida yozuvchining ma'rifatparvarlikka yo'naltirilgan siyosiy nazariyasi ham o'z ifodasini topgan. Yozuvchi hamsuhbati (karbalolik kishi) tilidan o'sha davr boshqaruv tizimi masalasiga oid o'z mulohazalarini bayon etib, Evropa mamlakatlarida din davlatdan ajratilganligini taʼkidlaydi.

Vozeh karbalolik kishining nutqi vositasida davlat boshqaruvida hukmdorning qonun va konstitutsiyaga amal qilishi, Ahmad Donishga zimdan ergashgan holda Buxoro amirligida “nizom va zakun” ning joriy qilinishini istaydi.

Vozeh safarnomasida yozuvchining muayyan taraqqiyparvar siyosiy fikrlari tizimi o'ziga xos uslubda bayon etilgan. Bu fakt va hujjatlar tili bilan safar davomidagi ibratli narsa-hodisalarni qalamga olish vositasida ma'rifatparvarlik va taraqqiyparvarlik g'oyalarini talqin etish uslubidir. Safarnoma sodda va tushunarli tilda yozilgan bo'lib, yozuvchi har xil munosabat bilan texnika va uning ashyolari, Evropa madaniyati va turmushiga xos narsalar haqida so'z borganda, ruscha-internatsional so'zu istilohlardan foydalanadi.

XULOSA

Vozehnin “Savoneh ul-masolik” asarida Ahmad Donishning safarnomasiga qaraganda ilg'or ma'rifatparvar aqidalar ozroq bo'lsada, undan keyingi ma'rifatparvarlik adabiyotidagi sayohatnomalarning shakllanishida muhim rol o'ynadi. Vozeh safarnomasining bosh xususiyati uning ma'rifatchilik yo'nalishda ekanligidadir. Muallif boshqa xalqlar ma'rifati, o'zga shahar va mamlakatlardagi taraqqiyotni aks ettirish vositasida kitobxon tafakkurini uyg'otishga intilgan. Bu asarda yozuvchi rivojlangan mamlakatlarning ilg'or turmush tarzini, uning taraqqiyot omillarini ko'rsatish orqali o'quvchiga o'z xalqi ahvolini tushunishga imkon beradi, vatandoshlarini ma'rifatga chorlaydi, millatni fikriy uyg'oqlikka davat etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vozeh Qoriy Rahmatullo. Tuhfat ul-ahbob fi tazkirat ul- ashob. – Dushanbe, 1977, 226 b.
2. Vozeh Qoriy Rahmatullo. Savoneh ul-masolik fy farosix ul-mamolik. O'R FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti. 810 raqamli qo'lyozma. – 153 b.
3. Idiev A. A. “G'aroyib al-xabar fi ajoyib ul-safar” asarining mazmuni va nusxalari xususida. //XXI Asr: Fan va ta'lim masalalari (XXI Vek: Voprosi nauki i obrazovaniya). – 2024. – T. 2. – №. 2. – B. 397-404.
4. Ne'matzoda T. Dar borai Vozeh va asari o' “Savoneh ul-masolik fy farosix ul-mamolik”. –Stalinobod: Nashr. Davl. Tojik. 1957. – 48 b.
5. Ne'matzoda T. Vozeh. –Deshanbe: Irfon, 1965. –230 b.
6. Hodizoda R. Adabiyoti tojik dar nimai duvvumi asri X1X. –Dushanbe: Donish, 1968. –294 b.
7. Yunuszoda Z.Yu. Istoriya poyavleniya i formirovaniya janra puteshestviya v tadjikskoy literature //BBK 1 E91. – 2019. – S. 112.
8. Zulfiya Y. Evolutional development of the genre of travel notes //European research. – 2016. – №. 10 (21). – C. 55-58.